

Llorenç Villalonga

Visat núm. 4
(octubre 2007)

Ningú no discuteix que *Bearn o la sala de les nines* (1956, 1961) és la millor novel·la de Llorenç Villalonga, o almenys una de les millors. Segurament també és la més complexa. No és pas estrany, doncs, que hagi estat objecte de diverses lectures. A les lectures existents, caldria afegir-n'hi almenys tres, ja que *Bearn* també es pot llegir per tres vies intertextuals que no han estat identificades per la crítica: 1) com una ficcionalització de la teoria dels cicles històrics d'Ortega; 2) com una reescriptura de *Le Docteur Pascal*, el volum que tanca *Les Rougon-Macquart*, d'Émile Zola; i 3) com una dramatització del conflicte entre les dues morals de què parla Nietzsche. A les pàgines següents procuraré esbossar la relació de *Bearn* amb alguns aspectes del pensament d'Ortega.

Bearn és una llarga carta datada el 1890 que Joan Mayol, capellà de la casa de Bearn, escriu a un amic seu, Miquel Gilabert, secretari del senyor Cardenal Primat de les Espanyes, per exposar-li «un cas de consciència» (1993, p. 16): els dubtes que li provoquen les morts de Don Toni (el seu «protector» i probablement el seu pare biològic) i Dona Maria Antònia, senyors de Bearn, en circumstàncies estranyes, així com l'encàrrec de publicar les *Memòries* de Don Toni, que aquest li ha fet abans de morir. La carta consta d'una introducció, dues parts centrals que tracten de la vida de Don Toni, i d'un epíleg, que va ser incomprendiblement suprimit a la primera edició catalana de la novel·la (1961). A l'epíleg, Joan Mayol relata els fets de la història més pròxims al moment de la narració: la visita a Bearn del doctor Wassmann i el seu secretari, dos Rosenkreuz del Centre Imperial d'Investigacions Maçòniques i Teosòfiques de Prússia enviats pel Cancellier Bismarck per obtenir informació sobre Don Felip de Bearn, avantpassat de Don Toni. En el transcurs de la seva entrevista amb aquests emissaris del Cancellier Bismarck, Joan Mayol s'assabenta que l'arxiu de la casa de Bearn va ser expurgat el 1866 pel mateix Don Toni, que Don Felip va ser maçó i que la seva figura interessa molt a Alemanya precisament pels seus contactes amb la maçoneria. Sabedor que el mateix Don Toni havia estat maçó durant un període breu de temps, Joan Mayol també té l'oportunitat de confirmar la seva relació amb els Rosenkreuz de Prússia, amb qui s'hauria cartejat entre 1862 i 1866, abans de trencar-hi definitivament. El doctor Wassmann li llegeix un fragment de l'última carta de Don Toni als Rosenkreuz, datada el 08/01/1866, en què confessa que és un home «desil·lusionat» (p. 228). La paraula «desil·lusionat» ens remet a dos dels tres textos que Ortega va incloure com a apèndixs a la primera edició d'*El tema de nuestro tiempo* (1923): «El caso de las revoluciones» i «Epílogo sobre el alma desilusionada».

Ortega preveu que a Europa s'han acabat les revolucions i defineix la revolució com «un estado de espíritu» (1957a, p. 208), però no pas un estat d'esperit que es dona en qualsevol conjuntura històrica, sinó que és en si mateix un moment específic dels cicles històrics més coneguts (Grècia,

Roma, Europa). Aquest moment no coincideix amb una revolució, sinó amb tota una etapa revolucionària que pot durar dos o tres segles. D'una manera semblant a Spengler, Ortega reflexiona sobre el desenvolupament dels organismes històrics, en què distingeix «tres situaciones espirituales distintas» (1957a, p. 209) que, per fer-ho curt, equivalen a una etapa tradicionalista, una etapa racionalista i una etapa postracionalista o mística. A l'etapa inicial o tradicionalista, l'home forma part de l'existència col·lectiva i està mancat de personalitat pròpia, individual. El jo individual apareix quan l'home va separant-se d'aquesta existència, de la tradició, i es caracteritza per la seva hostilitat a l'ànima col·lectiva, per l'oposició a la tradició, per l'aspiració a produir «un pensamiento nuevo» (1957a, p. 213). L'home primitiu accepta, sense qüestionar-lo, el món rebut dels avantpassats. L'home que s'oposa a la tradició, que rebutja aquest món, ha de construir un món nou amb la raó.

El racionalisme és el moment concret de cada cicle històric en què s'activa el que Ortega anomena «el mecanismo revolucionario» (1957a, p. 215), ja que és ara quan les idees deixen d'estar al servei de les necessitats vitals, i la vida es posa al servei de les idees. Grècia, Roma i Europa haurien seguit aquest procés: «Las leyes comienzan por ser efecto de necesidades y de fuerzas o combinaciones dinámicas, pero luego se convierten en expresión de ilusiones y deseos. ¿Han dado jamás las formas jurídicas la felicidad que de ellas se esperó? ¿Han resuelto alguna vez los problemas que las promovieron?» (1957a p. 220).

No, és clar. Per això l'etapa racionalista i revolucionària d'un organisme històric desemboca en la desil·lusió: «Al alma revolucionaria no ha sucedido nunca en la historia un alma reaccionaria, sino [...] un alma desilusionada» (1957a, p. 220), i després de l'ànima desil·lusionada apareix un altre tipus d'ànima: «Le precede [a l'ànima desil·lusionada] un alma racionalista, le sigue un alma mística, más exactamente, supersticiosa» (1957b, p. 228).

L'ànima tradicional es recolza en la saviesa inqüestionada del passat. L'ànima racionalista destrueix la confiança en la tradició i es decanta per «la fe en la energía individual, de que es la razón momento sumo» (1957b, p. 228). Però l'ambició desmesurada del racionalisme, que «aspira a lo imposible», a substituir la realitat amb la idea (1957b, p. 229), l'aboca al fracàs. Aquest fracàs «deja tras de sí transformada la historia en un área de desilusión», que Ortega descriu així: «Después de la derrota que sufre en su audaz intento idealista, el hombre queda completamente desmoralizado. Pierde toda fe espontánea, no cree en nada que sea una fuerza clara y disciplinada. Ni en la tradición ni en la razón, ni en la colectividad ni en el individuo. [...]. Física y mentalmente degenera. En estas épocas queda agostada la cosecha humana, la nación se despuebla. No tanto por hambre, peste u otros reveses, cuanto porque disminuye el poder genésico del hombre. Con él mengua el coraje viril. Comienza el reinado de la cobardía un fenómeno extraño que se produce lo mismo en Grecia que en Roma, y aún no ha sido justamente subrayado» (1957b, p. 229).

A les acaballes del cicle històric, un cop fracassat el projecte racionalista, la fe en l'energia individual i l'aspiració a l'impossible cedeixen el lloc a un clima moral més poruc i més tèrbol en què l'home es percep a si mateix com una joguina en mans de forces que no pot controlar: «Se siente la vida como un terrible azar en que el hombre depende de voluntades misteriosas, latentes, que operan según los más pueriles caprichos. El alma envilecida no es capaz de ofrecer resistencia al destino, y busca en las prácticas supersticiosas los medios para sobornar esas voluntades ocultas» (1957b, p. 229).

L'ànima coratjosa, idealista, noble i, en definitiva, bella del racionalisme és substituïda per aquesta «alma envilecida» del final del cicle històric, que Ortega tracta amb un menyspreu evident.

L'univers de *Bearn* abastaria les tres etapes del cicle històric descrit per Ortega: algun avantpassat de Don Toni, Don Andreu —el vicari de Bearn—, i els criats de la casa, que hi tenen un paper molt

menor, pertanyen a l'ànima col·lectiva, adherida al passat, és a dir, personifiquen l'etapa tradicionalista; Don Toni personifica l'etapa racionalista i la zona de desil·lusió, on desemboca el somni desmesurat i el fracàs de la raó, mentre que Joan Mayol personifica l'etapa postracionalista o mística que tanca el cicle. Dit d'una altra manera: Don Toni és l'ànima bella, fàustica, idealista, noble, del racionalisme, i també l'home desil·lusionat i escèptic, mentre que Joan Mayol és l'ànima envilida, servil, incapaç d'afrontar tota sola el seu destí, que es refugia en les pràctiques supersticioses: la religió catòlica.